

Anna Kasten

KONSTRUKCJA MATKI, KTÓRA „WYCHOWUJE SAMA”¹ W NIEMIECKIM USTAWODAWSTWIE

Structure of a Mother who “Raises on Her Own” in German Legislation

Abstract: A mother who raises on her own is not a family life phenomenon, which is not limited to the present time only and is not a product of welfare state as well. Against this background the author analyzes four German statute texts referring to various life situations of mothers raising their children on their own. The article also attempts to answer whether the status of a single mother is constituted by legal norms.

Key words: single mother, single mother status in Germany, German legislation and single mother status

¹ Rodzinę, w której jedna osoba dorosła tworzy gospodarstwo domowe z osobą niepełnoletnią, określa się w języku niemieckim „rodziną monoparentalną”. Mówi się też o rodzicach, którzy „sami wychowują” dzieci (*alleinerziehend*). Określenie tej formy życia rodzinnego „samotnym rodzicielstwem” lub „samotnym macierzyństwem”, przyjęte w języku polskim, nie istnieje w języku niemieckim. W niniejszym tekście przyjęto, brzmiące w języku polskim nietypowo, dosłowne tłumaczenie określenia *alleinerziehende Mütter*, czyli „matki, które wychowują same”, ponieważ nazewnictwo w języku polskim dyskryminuje tę formę życia rodzinnego i nie odzwierciedla rzeczywistej sytuacji matek niemieckich. Nazwa tej formy rodziny ulegała w Niemczech ciągłym zmianom. Jeszcze w latach 80. matki, które „wychowują same” określano w oczywisty sposób jako „rodzinę niepełną”, z negatywnym wydźwiękiem; dzisiaj określenie „rodzina monoparentalna” nie jest już kojarzone pejoratywnie, chociaż nadal wskazuje na „brak” drugiego rodzica (N.F. Scheider, *Alleinerziehen – Vielfalt und Dynamik einer Lebensform*, hrsg. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, Stuttgart–Berlin–Köln 2001, s. 18).

Wprowadzenie

Matka, która „wychowuje sama”, to fenomen życia rodzinnego, który nie ogranicza się tylko do współczesności². Nie jest on też wytworem państwa opiekuńczego³. Określenie „matka, która sama wychowuje” jest pochodną sposobu pojmowania rodziny jako obszaru przymusowej heteroseksualności. Nasuwa się pytanie, skąd pochodzi przymiotnik „sam/sama”⁴ w odniesieniu do wychowania. Mówienie o kimś, że „sam/sama wychowuje”, implikuje istnienie jakiegoś „razem”, „razem z kimś”. Owo „sam/sama” odnosi się w tym przypadku do zakresu obowiązków domowych. Matka działa sama, w pojedynkę, ponieważ „brakuje” u jej boku mężczyzny, którego obecność legitymizowałaby owo „razem” – nawet jeśli mężczyzna nie angażuje się w proces wychowawczy. Gdy porównać język używany w odniesieniu do obowiązków w sferze domowej z językiem, jakim zazwyczaj określa się obowiązki na rynku pracy, nasuwa się spostrzeżenie, że w języku niemieckim osoba prowadząca własną działalność gospodarczą bywa określana mianem osoby „samodzielnej”⁵. Na określanie jej mianem „samodzielnej” istnieje przyzwolenie ustawowe. Według norm europejskich, dana osoba może korzystać ze statusu samodzielności związanej z prowadzeniem własnej działalności gospodarczej niezależnie od tego, czy jest ona „jedynym właścicielem czy też współwłaścicielem firmy”⁶. Matka, która „sama wychowuje” równie dobrze mogłaby być określana jako „samodzielna”, ale na samodzielność w odniesieniu do wychowania brak społecznego przyzwolenia. Jak to się dzieje, że osoba, która sama opiekuje się dzieckiem, nie jest nazywana osobą samodzielną? Co konstytuuje owo „wychowywanie w pojedynkę”? Ustawowa samodzielność matki, która „sama wychowuje”, polegałaby między innymi na umożliwieniu jej tworzenia innych związków społecznych niż tylko konwencjonalny związek dwóch osób. Lecz z chwilą wejścia w tego rodzaju związek traci ona prawo do dofinansowania, które przysługuje jej ze względu na owo „rodzicielstwo w pojedynkę”. Nasuwa się pytanie, jak należałoby przeformułować normy prawne, by nie skazywały one matek, które same wychowują swoje dzieci, ani na postawę roszczeniową, ani na postawę dziękczynną wobec państwa, ani na dodatkowe obciążenia – w przypadku, gdy pewne świadczenia przestają im przysługiwać. Badania empiryczne dowodzą, że w rodzinach monoparentalnych, w organiza-

² S. Buske, *Fräulein Mutter und ihr Bastard. Eine Geschichte der Unehelichkeit in Deutschland 1900–1970*, Göttingen 2004.

³ . Rymśza, *Samotne macierzyństwo*, Warszawa 2001, s. 11–15. Rymśza opiera się na badaniach socjologów amerykańskich, Williama J. Wilsona i Charlesa Murraya, którzy krytykowali funkcjonowanie amerykańskiego systemu pomocy społecznej. System ten doprowadził do powstania klasy niższej (*underclass*), której przedstawicielkami są m.in. matki, które „same wychowują” dzieci.

⁴ Odniesienie do niemieckiego słowa *allein* – „sama”, „sam”.

⁵ Osobę prowadzącą działalność gospodarczą określa się w języku niemieckim jako *selbständig* – „samodzielną”.

⁶ ESVG 95, ust. 11.15 (ESVG – Europäisches System volkswirtschaftlicher Gesamtrechnung – Europejski System Zintegrowanej Rachunkowości Gospodarczej).

cji indywidualnej opieki nad dzieckiem istotną rolę odgrywa siatka kontaktów społecznych⁷. W przypadku rodziny nuklearnej obowiązek opieki na dzieckiem zazwyczaj przejmuje matka, zaś zabezpieczenie finansowe – jej współmałżonek, w całości lub częściowo. Sytuacja opieki nad dzieckiem w rodzinach monoparentalnych wygląda o tyle inaczej, że rodzice, którzy „wychowują sami”, organizują indywidualną opiekę nad dzieckiem, tworząc bogatą siatkę kontaktów społecznych, ponieważ obowiązek finansowego zabezpieczenia rodziny spoczywa tylko na nich.

Analizując cztery teksty ustaw⁸, które odnoszą się do różnych sytuacji życiowych matek „samych wychowujących” dzieci, w niniejszym tekście zostanie podjęta próba odpowiedzi na pytanie, czy ta samodzielność jest im umożliwiana, czy też status „wychowywania samemu” jest konstytuowany przez normy prawne.

Sytuacja matek , które „wychowują same” w Niemczech

Rodziny złożone z matek, które „same wychowują” oraz ich dziećmi lub dziećmi, stanowią drugą co do wielkości, po rodzinie nuklearnej, formę życia rodzinnego⁹. Definicja tej formy rodziny nie jest jednak jednolita. Zgodnie z definicją Federalnego Urzędu Statystycznego (Statistisches Bundesamt), rodzina monoparentalna to matka lub ojciec, którzy tworzą gospodarstwo domowe przynajmniej z jednym niepełnoletnim dzieckiem. W definicji tej nie jest istotne, czy osoby tworzące gospodarstwo domowe z niepełnoletnim dzieckiem są z nim spokrewnione. Definicja Federalnego Urzędu Statystycznego nie wprowadza różnicy między dziećmi biologicznymi, adoptowanymi czy wziętymi pod opiekę¹⁰. Stowarzyszenie matek i ojców, którzy wychowują sami (Verband für alleinerziehende Mütter und Väter e.V.) przedstawia monoparentalność w następujący sposób:

Nieważne, czy Pan/Pani jest rozwódką/rozwodnikiem, wdową/wdowcem, żyje w separacji, czy jest osobą stanu wolnego – Pana/Pani status rodzica, który sam wychowuje dzieci, nie mówi na temat życia, jakie Pan/Pani prowadzi. Również [...] w rodzinach patchworkowych rodzice czują się sami odpowiedzialni za swoje dzieci. Również mężatki postrzegają

⁷ F. Nestmann, S. Stiehler, *Wie allein sind Alleinerziehende? Soziale Beziehungen alleinerziehender Frauen und Männer in Ost und West*, Opladen 1998; G. Niepel, *Soziale Netze und soziale Unterstützung alleinerziehender Frauen*, Opladen 1994; B. Rinken, *Spielräume in der Konstruktion von Geschlecht und Familie? Alleinerziehende Mütter und Väter mit ost- und westdeutscher Herkunft*, Wiesbaden 2010; N. Scheider, *Alleinerziehen – Vielfalt und Dynamik einer Lebensform...*

⁸ W analizie uwzględniono fragmenty czterech niemieckich ustaw w odniesieniu do rodziców, którzy „sami wychowują” dzieci: Ustawy o podatku dochodowym z 16.10.1934, zmienionej 05.04.2011, Ustawy o pomocy społecznej z 24.12.2003, zmienionej 24.03.2011, Ustawy o zapewnieniu alimentów dzieciom matek i ojców stanu wolnego, poprzez załącznik alimentacyjny z 23.07.1979, zmienionej 23.07.2007 oraz Ustawy o zasiłku i urlopie rodzicielskim z 05.12.2006.

⁹ Statistisches Bundesamt, *Alleinerziehende in Deutschland. Ergebnisse des Mikrozensus 2009. Begleitmaterial zur Pressekonferenz am 29. Juli 2010 in Berlin*, Wiesbaden 2010, s. 7.

¹⁰ *Ibidem*.

się jako matki, które same wychowują dzieci, jeżeli z opieką nad dziećmi i wychowaniem ich zostają pozostawione samym sobie¹¹.

Pomiędzy matkami a ojcami, którzy „sami wychowują” dzieci, istnieją różnice. Matki, które „same wychowują” dzieci, stanowią 90% ogólnej liczby rodzin monoparentalnych i wychowują przede wszystkim dzieci w wieku przed-szkolnym i wczesnoszkolnym¹². Możliwość podjęcia przez nie pracy na pełnym etacie jest zatem ograniczona przez konieczność zapewnienia dziecku opieki. Według najnowszych danych, 60% matek, które „same wychowują” dzieci, czerpie większą część swych dochodów z pracy zarobkowej, z tego 42% pracuje w pełnym wymiarze godzin, a 58% na pół etatu¹³. Podejmowanie pracy na pół etatu jest uzasadnione m.in. brakiem możliwości znalezienia pracy na pełnym etacie (17,2%) oraz koniecznością opieki nad dziećmi albo nad osobą wymagającą opieki (70,2%)¹⁴. Mimo pracy zarobkowej, 31% rodziców, którzy „sami wychowują” dzieci, otrzymuje uzupełniające zasiłki socjalne¹⁵.

Matki, które „wychowują same”, nierzadko stają się tematem debat publicznych i politycznych. W 2010 r. rozgorzała debata na temat zasiłków państwowych, mających stanowić zabezpieczenie finansowe dla rodziców, którzy „sami wychowują” dzieci. Pewna matka, która „sama wychowuje” dwójkę dzieci, włączyła się do tej debaty, pisząc prowokacyjny artykuł „Z Hartz-IV¹⁶ da się wyżyć”. Tego samego dnia w opiniotwórczym dzienniku „Frankfurter Allgemeine Zeitung” ukazał się artykuł „Rodzice, którzy wychowujący sami – pieszczochy narodu”, gdzie ta forma życia rodzinnego została przedstawiona jako biznes. W świetle tego artykułu, rodzice, którzy „wychowują sami”, są uprzywilejowani w stosunku do innych osób otrzymujących zasiłki socjalne. Kolejna publikacja prasowa „Rodzice, którzy wychowują sami – ulubieńcy pani minister”, tym razem w „Süddeutsche Zeitung” była poświęcona programowi¹⁷, który ma na celu integrację matek na rynku pracy. Stowarzyszenie matek i ojców, którzy wychowują sami (VAMV e.V.) odpowiedziało na tę debatę kampanią polityczną „Pomocy! Pomaga mi się”, podkreślając, że rodzice, którzy sami wychowują dzieci, nie są grupą jednorodną i nie należy jej łączyć tylko z bezradnością, bezrobociem i brakiem pieniędzy. Hasło to wyraża protest rodziców, którzy „wychowują sami”

¹¹ VAMV 2011, s. 11.

¹² Statistisches Bundesamt 2010, s. 14–15.

¹³ Statistisches Bundesamt 2010, s. 18.

¹⁴ *Ibidem*, s. 19–20.

¹⁵ Bundesagentur für Arbeit 2008, s. 31.

¹⁶ Określenie „Hartz-IV” pochodzi od nazwiska polityka Petera Hartz, który podczas kadencji rządu Gerharda Schrödera opracował reformę rynku pracy. Hartz IV oznacza zasiłek socjalny Arbeitslosengeld II (ALG II).

¹⁷ Chodzi o projekt „Perspektywy rodziców, którzy wychowują sami”, zainicjowany przez Ministerstwo ds. Rodziny, Urząd Pracy i Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej w celu polepszenia koordynacji obowiązków rodzinnych z obowiązkami na rynku pracy (Familienreport 2010, s. 76–78).

dzieci, przeciwko permanentnej konfrontacji z ofertami i świadczeniami pomocy – w miejsce tych ostatnich rodzice ci domagają się ustaw, które w większym stopniu odpowiadałyby „współczesnym formom życia”¹⁸. Śledząc aktualną debatę polityczną wokół rodziny monoparentalnej, należy zapytać, czy aktualne regulacje prawne związane z zabezpieczeniem finansowym matek, które „wychowują same”, rzeczywiście – jak się powszechnie zakłada – prowadzą do ich samodzielności. Na to pytanie można odpowiedzieć na różne sposoby. Analizując ustawy, szukam w nich głównie możliwości tworzenia innych związków rodzinnych niż konwencjonalny związek dwóch osób. W jaki sposób ustawy regulują tę możliwość? W jakich warunkach matce, która wychowuje dziecko w pojedynkę, przysługują świadczenia? Czy te regulacje prawne prowadzą do uzyskania przez nią samodzielności, czy raczej konstytuują tylko status matki, która „wychowuje sama” podkreślając, że tu nie tyle chodzi o wychowywanie, ile o sytuację wymagającą wsparcia.

Ustawodawstwo regulujące finansowe zabezpieczenie matki, która „wychowuje sama”

Ustawa o podatku dochodowym¹⁹ dotyczy tych matek, dla których głównym źródłem dochodów jest praca. To one bowiem stanowią największy odsetek wśród matek, które „wychowują same”²⁰. Zasiłek dla bezrobotnych²¹ stanowi dochód 31% matek²². Zaliczka alimentacyjna²³ stanowi również ważne źródło dochodu matek, które „wychowują same”. Owa zaliczka jest w tym kontekście o tyle godna uwagi, o ile uprawnionym do alimentów jest dziecko, które traci to prawo z chwilą, gdy opiekujący się nim rodzic wchodzi w związek partnerski. Dodać należy, że ustawa o urlopie i zasiłku rodzicielskim²⁴ jest ustawą, która ma odzwierciedlać nowoczesną politykę rodzinną w Niemczech.

¹⁸ VAMV 2010.

¹⁹ Einkommenssteuergesetz (EStG) vom 16.10.1934, zuletzt geändert am 05.04.2011 (Ustawa o podatku dochodowym z 16.10.1934, zmieniona 05.04.2011).

²⁰ Statistisches Bundesamt 2010, s. 18.

²¹ Sozialgesetzbuch (SGB) Zweites Buch (II) – Grundsicherung für Arbeitssuchende – (Artikel 1 des Gesetzes vom 24.12.2003, BGBl. I S. 2954), zuletzt geändert am 24.03.2011 (Ustawa o pomocy społecznej z 24.12.2003, zmieniona 24.03.2011).

²² Statistisches Bundesamt 2010, s. 25.

²³ Gesetz zur Sicherung des Unterhalts von Kindern alleinstehender Mütter und Väter durch Unterhaltsvorschüsse oder –ausfallleistungen (Unterhaltsvorschussgesetz) vom 23.07.1979, zuletzt geändert am 21.12.2007 (Ustawa o zapewnieniu alimentów dzieciom matek i ojców stanu wolnego poprzez zasiłek alimentacyjny z 23.07.1979, zmieniona 23.07.2007).

²⁴ Gesetz zum Elterngeld und zur Elternzeit (Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetz – BEEG) vom 05.12.2006 (Ustawa o zasiłku i urlopie rodzicielskim z 05.12.2006).

Kwota wolna od podatku dla rodziców, którzy wychowują sami²⁵

Według §24 b EStG (Einkommenssteuergesetz – ustawy o podatku dochodowym) rodzice, którzy sami wychowują dzieci, mają prawo do kwoty wolnej od podatku w wysokości 1 308 euro rocznie. By otrzymać ulgę podatkową, muszą spełniać następujące kryteria: po pierwsze, muszą mieszkać sami przynajmniej z jednym niepełnoletnim dzieckiem, po drugie, muszą mieć prawo do otrzymywania zasiłku rodzinnego (Kindergeld/Kinderfreibetrag), po trzecie, dziecko musi należeć do gospodarstwa domowego²⁶.

(1) Podatnicy, którzy nie tworzą z innymi podatnikami gospodarstwa domowego, mogą potrącać od sumy dochodów kwotę w wysokości 1 308 euro w roku kalendarzowym, jeżeli do ich gospodarstwa domowego należy co najmniej jedno dziecko, na które przysługuje im kwota wolna od podatku według § 32 ustępu 6 albo zasiłek na dziecko. Dziecko należy do gospodarstwa domowego, jeśli jest zameldowane w mieszkaniu podatnika [...].

(2) [...] Jeśli w mieszkaniu podatnika mieszka inna osoba ze stałym albo z tymczasowym zameldowaniem, zakłada się, że tworzy ona z podatnikiem gospodarstwo domowe. Założenie to można odeprzeć, chyba że podatnik i ta osoba żyją w konkubinacie lub w zarejestrowanym związku partnerskim²⁷.

Matka, która „wychowuje sama” i według tej ustawy również mieszka „sama z dzieckiem”, ma prawo do wymienionej ulgi podatkowej i przysługuje jej druga klasa podatkowa. Jeśli zamieszka z nią inna osoba, np. babcia dziecka, matka traci prawo do ulgi. Zmianie ulega także jej klasa podatkowa – zostaje opodatkowana jako osoba stanu wolnego.

Z powyższego wynika, że ustawa ta konstytuuje status „wychowywania w pojedynkę” i stanowi przeszkodę dla faktycznej samodzielności matek, które wychowują same, ponieważ daje im ona co prawda możliwość tworzenia innych związków społecznych, lecz za cenę utraty tej ulgi i większego obciążenia finansowego. Szczególnie w sytuacji, gdy dzieci są w wieku wymagającym opieki, mieszkanie z drugą osobą, na przykład z babcią dziecka czy koleżanką, ułatwia pogodzenie obowiązków wynikających z pracy zawodowej z obowiązkami domowymi.

W 2002 r. niemiecki rząd podjął próbę likwidacji drugiej klasy podatkowej i opodatkowania rodziców, którzy wychowują sami tak, jak osób stanu wolnego. Reakcją niemieckiego Stowarzyszenia matek i ojców, którzy sami wychowują dzieci (VAMV e.V.) na ten zamiar rządu było zainicjowanie kampanii politycznej: „Ich bin kein Single”²⁸ („Nie jestem singlem/singielką”) na rzecz utrzymania ulgi podatkowej dla tych rodziców. Kampania VAMV e.V. odniosła sukces i ulgi

²⁵ Regulacja prawna kwoty wolnej od podatku dla rodziców samych wychowujących dzieci jest ujęta w Ustawie o podatku dochodowym (§ 24 b EStG).

²⁶ § 24 b EStG.

²⁷ § 24 b EStG.

²⁸ VAMV 2004.

nie zniesiono. Owa „walka” jest jednak pułapką, która kryje się w akceptacji rozwiązań systemowych, ponieważ rozwiązania te wytwarzają określone postawy – na przykład postawę roszczeniową. Postawy te odnoszą się zresztą do każdego podatnika i nie ograniczają się do rodziców, którzy sami wychowują dzieci. Nasuwa się pytanie, jak w takim razie zreformować system podatkowy, by jego podłoża nie stanowił w sposób konieczny związek heteroseksualny i by system ten nie był zdominowany przez żadną z istniejących form życia rodzinnego.

Dodatkowe formy wsparcia dla rodziców z tytułu „wychowywania w pojedynkę”²⁹

Sozialgesetzbuch, czyli Ustawa o pomocy społecznej, przewiduje dla osób, które wychowują same, prawo do dodatkowego wsparcia finansowego. Według § 21 ust. 3 Sozialgesetzbuch II (SGB II), osobom, które mieszkają z dzieckiem i ponoszą wyłączną odpowiedzialność za opiekę i wychowanie, a także są upoważnione do otrzymywania zasiłku socjalnego, przysługuje prawo do dodatkowego wsparcia ze względu na to, że wychowują one dzieci w pojedynkę. Rodzic, który sam wychowuje dzieci, traci prawo do dodatkowego wsparcia finansowego, które otrzymywał z racji wyłącznej odpowiedzialności za wychowanie dziecka, jeśli inne osoby mieszkające z owym rodzicem zostają włączone w proces wychowawczy. Ustawa o pomocy społecznej nie uzależnia jednak wstrzymania dodatkowego wsparcia dla rodzica, który sam wychowuje dzieci, od tego, z kim ten rodzic tworzy gospodarstwo domowe. Mimo to rodzic ten, chcąc otrzymać dodatkowe wsparcie, zmuszony jest do udowodnienia, że ponosi wyłączną odpowiedzialność za opiekę i wychowanie. Możliwość dzielenia odpowiedzialności za dziecko, np. z lokatorem, prowadzi do utraty tego dodatku i w efekcie utwierdzenie statusu „wychowywania samemu”.

Ustawa o zaliczce alimentacyjnej³⁰

Jeżeli dziecko nie otrzymuje alimentów od drugiego rodzica, albo jeżeli kwota otrzymywanych przez nie alimentów jest niższa od kwoty, która mu przysługuje, ma ono prawo do świadczeń z funduszu alimentacyjnego. Uprawnione do roszczenia jest dziecko, a nie rodzic, który sam je wychowuje. Dziecko ma prawo do świadczeń alimentacyjnych, jeżeli nie ukończyło dwunastego roku życia,

²⁹ § 21 Abs. 3 SGB II.

³⁰ Gesetz zur Sicherung des Unterhalts alleinstehender Mütter und Väter durch Unterhaltsvorschüsse oder – ausfallleistungen (Unterhaltsvorschussgesetz) vom 23.07.1979, zuletzt geändert am 21.12.2007 (BGBl. I S. 3194) (Ustawa o zapewnieniu alimentów dzieciom matek i ojców stanu wolnego poprzez zasiłek alimentacyjny z 23.07.1979, zmieniona 21.12.2007).

mieszka z jednym rodzicem i nie otrzymuje alimentów od drugiego rodzica³¹. Traci prawo do zaliczki alimentacyjnej z chwilą, gdy rodzice zamieszkają razem lub jeśli jeden z rodziców odmawia udzielenia informacji, które są konieczne do egzekwowania tej ustawy lub do ustalenia ojcostwa³².

Jeśli matka uprawnionego do świadczeń alimentacyjnych dziecka ponownie wyjdzie za mąż lub zdecyduje się zamieszkać ze swoim nowym partnerem lub partnerką, dziecko traci prawo do owej zaliczki. Skoro osobą uprawnioną do zaliczki alimentacyjnej jest dziecko, wydaje się mało zrozumiałe, dlaczego właśnie ono traci prawo do alimentów z chwilą, gdy jego matka lub ojciec wchodzi w nowy związek. Obowiązek płacenia alimentów przechodzi *de facto* na nowego partnera/partnerkę³³. Jeśli nowy partner/nowa partnerka posiada dzieci z poprzedniego związku, na które płaci alimenty, jest on/ona wtedy zobowiązany/zobowiązana do płacenia alimentów za dzieci z poprzedniego związku i za dzieci nowej partnerki, z którą zamieszkuje.

W sytuacji, w której rodzina otrzymuje zasiłek socjalny ALG II, nowy partner/nowa partnerka jest pociągnięty/pociągnięta do odpowiedzialności finansowej również za dzieci, z którymi mieszka³⁴. Podwójne obciążenie rodzica wchodzącego w nowy związek świadczy o tym, że ustawa wyraźnie preferuje związki pierwotne.

Ustawa o urlopie i zasiłku rodzicielskim³⁵

Ustawa o urlopie i zasiłku rodzicielskim stanowi świadczenie rodzinne, które ma umożliwić obojgu rodzicom opiekę nad dzieckiem³⁶. Innowacyjny charakter tej ustawy ma polegać m.in. na tym, że rodzice mogą otrzymać dodatkowy dwumiesięczny zasiłek rodzicielski, jeżeli podzielą między siebie urlop rodzicielski (bonus)³⁷. Rodzic, który wychowuje sam, może otrzymać ów dodatkowy zasiłek, jeżeli ma wyłączne prawo do opieki nad dzieckiem albo wyłączne prawo do wyboru miejsca pobytu dziecka, oraz jeżeli następuje zmniejszenie dochodu z pracy, a drugi rodzic nie mieszka ani z nim ani z dzieckiem.

Jak dowodzą badania, ustawa ta w pionierski sposób przyczynia się do zmiany powszechnych wyobrażeń o płci oraz o zaangażowaniu się ojców w opiekę i wychowywanie dzieci³⁸. Z perspektywy rodziców, którzy „wychowują sami”,

³¹ § 1 Abs. 1 UhVorschG.

³² § 1 Abs. 3 UhVorschG.

³³ Bundesverfassungsgericht (Federalny Trybunał Konstytucyjny) z 03.03.2004, Az. 1 BvL 13/00.

³⁴ VAMV 2006, s. 12–13.

³⁵ Gesetz zum Elterngeld und zur Elternzeit (Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetz – BEEG) vom 05.12.2006 (BGBl. I S. 1885). (Ustawa o zasiłku i urlopie rodzicielskim z 05.12.2006).

³⁶ § 15 BEEG.

³⁷ § 4 BEEG.

³⁸ A. Farahat, S. Janczyk, A. Mängel, B. Schöning, *Exklusive Emanzipation. Zur Frauen- und Famili-*

trudno tu jednak mówić o jakiegokolwiek zmianie mentalności, gdyż leżące u podstaw tej ustawy wyobrażenie o rodzinie, nadal wynika z przekonania o przymusowym charakterze heteroseksualności. „Raczkowania uczyć się od mamy. Chodzenia – od taty” – brzmiało hasło towarzyszące wejściu tej ustawy w życie³⁹. Jej celem jest stworzenie rodzicom możliwości wyboru w sprawowaniu opieki nad dzieckiem oraz wspieranie ekonomicznej samodzielności obojga rodziców⁴⁰. Z kim mogą dzielić opiekę nad dzieckiem matki, które same wychowują dzieci?

W przypadku, gdy matka, która sama wychowuje, jest w trakcie rozprawy rozwodowej i dzieli prawo do opieki nad dzieckiem z ojcem dziecka, bonus ten nie przysługuje ani jej ani jemu, nawet jeśli w praktyce to matka ponosi całkowitą odpowiedzialność za opiekę i wychowanie. Prawo do opieki nad dzieckiem przysługuje jej i ojcu dziecka. Ustawa ta definiuje matkę, która wychowuje sama, jako osobę, która ma prawo do opieki nad dzieckiem. Ta regulacja prawna pokazuje, że dychotomia płci jest konstytuowana przez ustawodawstwo, a tradycyjny obraz rodziny, na którą składają się ojciec, matka i dziecko lub dzieci, pozostaje nienaruszony. Od stycznia 2009 r. prawo do opieki nad dzieckiem mają – pod pewnymi warunkami⁴¹ – także dziadkowie dziecka⁴². Ustawodawca powiększa więc w ten sposób grono osób, które mogą sprawować opiekę nad dzieckiem, widać jednak wyraźnie, że owa opieka nadal opiera się na związkach pokrewieństwa, a nie związkach społecznych.

Koncepcje macierzyństwa, według których kobieta „wychowuje samą”

Analiza tych czterech ustaw, które regulują kwestię zabezpieczenia finansowego matek wychowujących dzieci „w pojedynkę”, skłania do odwołania się do teorii uwzględniającej dyskursywną konstrukcję „wychowywania samemu”. Odniesienie określenia „samemu” do wychowania wyjaśnia teoria o symboliczno-dyskursywnym wymiarze porządku płci Karin Hausen. Teoria ta dotyczy „spolaryzowanych charakterów płci” (*polarisierte Geschlechtercharaktere*)⁴³. Pokazuje ona, w jaki sposób podczas procesu industrializacji w Niemczech płeć podlegała hierarchizacji i jakie znaczenia były w trakcie tego procesu przypisywane odpowiednio kobiecości i męskości. Kalkulacja ekonomiczna i polaryzacja ideologiczna doprowadziły, według Hausen, do powstania dualizmu – po jednej stronie

enpolitik der großen Koalition, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 2006, Bd. 51, Nr. 8, s. 993.

³⁹ BMFSFJ 2007.

⁴⁰ Gemeinsam für Deutschland 2005, s. 117.

⁴¹ Np. jeśli współtworzą oni z wnukiem lub wnuczką gospodarstwo domowe, jeśli któryś z rodziców jest niepełnoletni lub się kształci (§ 15 Abs 1a BEEG).

⁴² BGBl. 2009 I 61–62.

⁴³ K. Hausen, *Porządek płci. Studia historyczne*, tłum. i red. J. Górny, Warszawa 2010.

istniało społeczeństwo, po drugiej – rodzina, przy czym rodzina to w tym kontekście obszar przypisany kobietom, zaś sfera publiczna – mężczyznom⁴⁴.

Najpoważniejsze i trwające aż do naszych czasów konsekwencje polaryzacji „charakterów płciowych” zaznaczyły się w stosunku rodziców do dzieci, a tym samym we wczesnodziecięcej socjalizacji. Stawała się ona stopniowo wyłącznie zadaniem matki. Uważano, że jedynie matka, definiowana zgodnie z istotą kobiety poprzez uczucie, może – i w rzeczy samej nie ma żadnej alternatywy – miłością macierzyńską zainicjować w dziecku niezbędne do życia mechanizmy emocjonalne, a tym samym położyć fundament pod jego egzystencją⁴⁵.

Z kolei Judith Butler w swoich rozważaniach o performatywnym charakterze tożsamości płciowej, zwraca uwagę na esencjalistyczny charakter przestrzegania płci⁴⁶. Jej teoria performatywności może także pomóc w wyjaśnieniu konstrukcji tożsamości matki, która „wychowuje sama” poprzez pokazanie, jak podmiot podlega normom heteroseksualnym, i jak te normy konstytuują tę heteroseksualność⁴⁷. Role matek, które „wychowują same”, to zgodnie z teorią Judith Butler, role społeczne organizowane i zabezpieczane przez normatywne pojmowanie heteroseksualności. Matki, które „wychowują same”, zaburzają heteroseksualny porządek płci, domagając się legitymizacji samodzielnego wychowywania dzieci, które rozbija wewnętrzny charakter rodziny - trójkąt „matka, ojciec, dziecko”.

Matka, która „wychowuje sama” jako konstrukcja

Przyjęta na początku teza – matki, które „wychowują same” bynajmniej nie są same, a owo „wychowywanie samemu” jest konstrukcją – znajduje potwierdzenie w analizowanych powyżej ustawach, które regulują finansową sytuację matek „wychowujących w pojedynkę”: prawo do ulgi podatkowej, prawo do dodatkowego zasiłku socjalnego, prawo do zaliczki alimentacyjnej oraz do urlopu i zasiłku rodzicielskiego. Analiza warunków, w jakich przysługują im te prawa, pokazuje, że matki muszą udowodnić, iż sprawują wyłączną opiekę nad dzieckiem albo ta wyłączna opieka nad dzieckiem jest im *per se* przyznawana, jeżeli mieszkają z dzieckiem same albo jeżeli mają wyłączne prawo do opieki. Ustawodawstwo nie stwarza żadnych finansowych bodźców do wyjścia z izolacji tego rodzicielstwa „w pojedynkę”, ponieważ każda próba włączenia innych osób do opieki i odpowiedzialności za dziecko kończy się utratą prawa do świadczeń finansowych. Matki, które „wychowują same”, zostają zepchnięte do getta „macierzyństwa w pojedynkę”. Wiele badań potwierdza, jak ważna dla rodziców,

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 83–84.

⁴⁶ J. Butler, *Das Unbehagen der Geschlechter*, Frankfurt am Main 1991.

⁴⁷ *Ibidem*.

którzy sami wychowują dzieci, jest siatka kontaktów społecznych – mimo to ustawodawstwo nadal opiera się na tradycyjnych wzorach indywidualnej opieki nad dzieckiem, w których to prawo do opieki i wychowywania ma albo matka, albo ojciec. Ustawodawstwo stwarza w ten sposób również fenomen społeczny – kobietę, która „wychowuje sama”.

Bibliografia

- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, *Familienreport 2010. Leistungen, Wirkungen, Trends*, Berlin 2010.
- Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, *Werbemotive „Neue Familienleistungen”*, 20.02.2007, www.familienwegweiser.de/wegweiser/stichwortverzeichnis.did=95514.html [dostęp 20.03.2011].
- Bundesverfassungsgericht, 03.06.2004, Az. 1 BvL 13/00.
- Buske S., *Fräulein Mutter und ihr Bastard. Eine Geschichte der Unehelichkeit in Deutschland 1900–1970*, Göttingen 2004.
- Butler J., *Körper von Gewicht. Die diskursiven Grenzen des Geschlechts*, Berlin 1995.
- Butler J., *Das Unbehagen der Geschlechter*, Frankfurt am Main 1991.
- Deutscher Bundestag, Antwort der Bundesregierung auf die Kleine Anfrage der Abgeordneten Katja Dörner, Ekin Deligöz, Kai Gehring, weiterer Abgeordneter und der Fraktion BÜNDNIS 90/DIE GRÜNEN, 30.06.2010, Drucksache 17/2337.
- Einkommenssteuergesetz [EstG – Ustawa o podatku dochodowym] z 16.10.1934, zmieniowana 05.04.2011 (BGBl. I S. 554).
- Eurostat, *Europäisches System VG – ESG 1995. Luxemburg 1996*, www.circa.europa.eu/irc.dsis/nfaccount/info/data/esa95/de/titelde.htm [dostęp 20.03.2011].
- Farahat A., Janczyk S., Mängel A., Schöning B., *Exklusive Emanzipation. Zur Frauen- und Familienpolitik der großen Koalition*, „Blätter für deutsche und internationale Politik” 2006, Bd. 51, Nr. 8.
- Gemeinsamt für Deutschland. Mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag zwischen CDU, CSU und SPD vom 11.11.2005*, www.cducus.de/upload/koavertrag0509.pdf [dostęp 14.02.2011].
- Gesetz zum Elterngeld und zur Elternzeit (Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetz – BEEG) [Ustawa o zasiłku i urlopie rodzicielskim] z 05.12.2006 (BGBl. I S. 1885).
- Gesetz zur Sicherung des Unterhalts alleinstehender Mütter und Väter durch Unterhaltsvorschüsse oder –ausfallleistungen (Unterhaltsvorschussgesetz [Ustawa o zapewnieniu alimentów dzieciom matek i ojców stanu wolnego poprzez zasiłek alimentacyjny]) z 23.07.1979, zmieniona 21.12.07 (BGBl. I S. 3194).
- Hank R., Meck G., *Alleinerziehende – die Hätschelkinder der Nation*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung”, 24.01.2010.
- Hausen K., *Porządek płci. Studia historyczne*, tłum. i red. J. Górny, Warszawa 2010.
- Heflik R., *Arbeitsmarktreform: Hartz IV reicht zum Leben!*, „Stern”, 24.01.2010.
- Nestmann F., Stiehler S., *Wie allein sind Alleinerziehende? Soziale Beziehungen alleinerziehender Frauen und Männer in Ost und West*, Opladen 1998.

- Niepel G., *Soziale Netze und soziale Unterstützung alleinerziehender Frauen*, Opladen 1994.
- Öchsner T., *Alleinerziehende – die Lieblinge der Ministerin*, „Süddeutsche Zeitung“, 19.04.2010.
- Rinken B., *Spielräume in der Konstruktion von Geschlecht und Familie? Alleinerziehende Mütter und Väter mit ost- und westdeutscher Herkunft*, Wiesbaden 2010.
- Rymsza M., *Samotne macierzyństwo*, Warszawa 2001.
- Scheider N.F., *Alleinerziehen – Vielfalt und Dynamik einer Lebensform*, Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, Stuttgart–Berlin–Köln 2001.
- Sozialgesetzbuch (SGB) Zweites Buch (II) – Grundsicherung für Arbeitssuchende – (Artikel 1 des Gesetzes vom 24. Dezember 2003, BGBl. I S. 2954), zmiéniona 24.03.2011 (BGBl. I S. 453).
- Statistisches Bundesamt, *Alleinerziehende in Deutschland. Ergebnisse des Mikrozensus 2009. Begleitmaterial zur Pressekonferenz am 29. Juli 2010 in Berlin*, Wiesbaden 2010.
- Verband für alleinerziehende Mütter und Väter Bundesverband e.V., *Allein erziehend – Tipps und Informationen*, 19. überarbeitete Auflage, 2010.
- Verband für alleinerziehende Mütter und Väter Bundesverband e.V., *Stellungnahme des Verbandes für alleinerziehende Mütter und Väter, Bundesverband e.V. (VAMV) zum Gesetzesentwurf zur Änderung des Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetzes (BEEG)*, 12.03.2008.
- Verband für alleinerziehende Mütter und Väter Bundesverband e.V. in Kooperation mit dem Landesverband Nordrhein Westfalen, *Schwarzbuch Hartz IV und Alleinerziehende*, Berlin 2006.
- Verband für alleinerziehende Mütter und Väter Bundesverband e.V., *VAMV Kampagne. Hilfe! Mir wird geholfen*, 04.06.2010, www.vamv.de/uploads/media/HilfeKampagne_4_6.2010.pdf [dostep 10.12.2010].
- Verband für alleinerziehende Mütter und Väter Landesverband NRW e.V., *Bundesregierung beschließt Abschaffung des Haushaltsfreibetrages. Alleinerziehende zeigen der Bundesregierung die rote Karte und erreichen die Installierung eines neuen Freibetrages, den „Entlastungsbetrag für Alleinerziehende“*, 30.07.2004, www.vamv-nrw/aktionen3.htm [dostep 20.03.2011].